

## MÜSLÜMAN KADINLARIN EŞİTLİK ARAYIŞI: İSLAM HUKUKU VE FEMİNİZM\*

Ziba Mir-Hosseini

Trc. Saadet Altay\*

Eşitlik ve adaletin İslam ve şeriatın temel değerlerinden ve esas prensiplerinden olduğunu Müslüman hukukçular iddia ettiği gibi, Müslümanlar da buna inanır. O halde şeriat kanunları tarafından yönetildiğini iddia eden bir devlette, kadın-erkek haklarını ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini düzenleyen kanunlarda, adalet ve eşitlik ilkeleri neden belirgin değildir. Neden, kendini şeriat terimiyle tanımlayan İslam hukuku kitapları, kadınlardan ikinci sınıf vatandaş olarak bahsedip, kadınları erkeklerden aşağıda bir pozisyonda görmektedir.

Bu sorularla yüzleşmem ülkem İran da meşhur devrimin olduğu, kişiliğimin ve entelektüel kimliğimin değişime uğradığı 1979 yılında meydana geldi. İran'daki birçok kadın gibi ben de, güçlü bir şekilde devrimi destekleyerek İslam'ın adaletine inandım. İslamcılar, iktidarı ellerine geçirip şeriatı (kendi yorumları doğrultusunda) toprak kanununu haline getirdiklerinde, kendimi ikinci sınıf vatandaş olarak buldum. Bu durum, ataerkillik kendini haklı gördüğü ve İslam adı altında kendini koruduğu müddetçe Müslüman bir kadın olarak benim için İran'da adaletin olmadığını bana fark ettirdi. Şeriatın genel yorumları, inancımın özü olarak değerlendirdiğim prensip ve değerleri yansıtmamaktadır.

Çeyrek asır sonra, aradan geçen yıllar içerisinde İran'da popüler reformist hareketin yükselmesi ve İslami çerçevede eşitliği tartışan yeni toplumsal cinsiyet söyleminin daha geniş bir biçimde ortaya çıkması gibi iki gelişmenin ışığında bu soruları tekrardan ele aldım. Afganistan ve Irak'taki askeri müdahalelerini desteklemek için "demokrasiye teşvik" ve "insan hakları" retoriğinin kullanıldığı, Ortadoğu ve Güneybatı Asya ya karşı süper güç politikalarına agresif bir taraflılığın getirildiği yeni yüzyılda bu sorular bir aciliyet kazandı.

Afganistan'ı işgal, el-Kaide'nin 11 Eylül 2001 saldırısına bir reaksiyondur. Taliban devletini (ki saldırıdan sorumlu değildir) devirme konusunda başarılı olan bu reaksiyon, aynı başarıyı el-Kaide'nin liderini ele geçirme konusunda göstermedi. İşgal, ele geçirme ve 'rejimi değiştirme', Amerika (ve Dünya) kamuoyuna, baskının cisimleşmiş hali olarak

---

\* Bu Makalenin orijinali: (Ziba Mir-Hosseini, *Muslim Women's Quest for Equality: Between Islamic Law and Feminism*, Critical Inquiry, Vol. 32, No. 4 (Summer 2006), pp. 629-645, The University of Chicago Press. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/10.1086/508085>)'de yayınlanmıştır.

Article Types/Makale Türü: Translated Article/Çeviri

Received/Makale Geliş Tarihi:03/07/2019, Accepted/Kabul Tarihi: 01/09/2019

Doi: 10.26791/sarkiat.586108

\* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Kelam Anabilim Dalı, saltay@agri.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0463-2860>

değerlendirilen, çadura ve burka ile tamamen görünmez kılınan Afgan kadınlarının kurtarılması olarak açıklandı. Birçok gözlemci, Taliban hükümetinin devrilmesiyle Afgan kadınlarının büyük çoğunluğunun burkayı terk etmemesi karşısında hayal kırıklığı ve şaşkınlık yaşadılar. Bunun devam etmesi haklı olarak yargılanmakla birlikte, bu vazgeçmeme halinin geleneksel ataerkil değerlerin ve Talibanın aşırı bir biçimde uyguladığı normların sadece kalıcılığını yansıttığı düşünülüyordu. Afganistanlı kadınların ve erkeklerin çoğunun İslam'la ilişkilendirmeye devam ettiği normlar ve değerler henüz güvenilir veya makul bir alternatifin olmadığı için terk edilmedi. Gerçekten de, işgalden bu yana geçen yıllarda kurulan aile hukuku, önemli sayıda cesur Afgan Kadın'ın siyasi sahneye çıkmasına rağmen, aynı değerleri barındırmaktadır.

Irakta bir “rejim değişikliği” gerekliliğinin temel nedenleri (Saddam'ın sözde kitle imha silahları ve El-Kaide ile bağlantısı) itibarsızlaştırıldığında, işgalciler, Baas rejiminin baskıcı niteliğini büyümeye, diğerlerinin yerine neden bu zulme saldırmayı seçtiklerini haklı çıkarmaya çalıştılar. Sonraki İşgal, “özgürlük” ve “demokrasi” kurma girişimleri, geleneksel hukuku, şeriat hakkındaki yorumlarına paralel olarak aile hukuku getirme niyetinde olan gelenekselci dini güçlerin güçlenmesini ve İslam dünyasında en ilerici ülkeler arasında yer alan Irak aile yasasının sökülmesi ile sonuçlandı. Afganistan'daki gibi birçok Iraklı Müslüman, neo emperyalist müdahaleyi, radikal İslamcı gruplara bir meşruiyet kazandıran bir müdahale ve ilerici güçlerin konumunu ve söylemini baltalayan dinleri için de doğrudan bir saldırı olarak algılamaktadır.

Irak ya da Afganistan'a yapılan müdahalenin genelde insan hakları özelde ise kadın haklarını ne kadar ilerlettiği konusu tartışılabilir (ve çok tartışıldı). Kısacası, Yirmi yıl süren şeriatın sonradan hukukun kaynağı olarak demokratik reform için bir hareketin ortaya çıktığı İran'daki kadınların deneyimleri, iki komşu ülkede kadınların eşitlik arayışı ile doğrudan alakalı hale gelmiştir.

Takip eden argümanda iki ana unsur vardır. Birincisi, İslamcıların, İran'da şeriatın yeniden tanıtılmasının ve pre-modern emirleri dayatma girişimlerinin paradoksal ve istenmeyen sonucu, İslam ile feminizm arasında yeni bir diyalogu açmasıdır. Bu diyalog, sırayla, içerideki İslami söylemlerin referans şartlarını değiştiren yeni reformist ve feminist seslerin ortaya çıkmasında katalizör oldu. İkincisi, İslam'ın yasal vizyonunun demokratikleşmesi ve modernizasyonu olmadan, Müslüman kadınların eşit hak arayışları, hem içte hem de dışta çeşitli siyasi eğilimlerin servetlerine rehin tutulacağıdır.

Fakat ilk önce benim konumum ve kavramsal çerçevem hakkında bir not. Sadece medya ve halk söylemleri değil, aynı zamanda İslam ve kadınlar hakkındaki akademik tartışmaların çoğunluğu, gerek gerçek gerekse bilim kılığında retorikle doludur. İslam'ın yekpare olduğu görüşü hala hem akademik hem de popüler söyleme hakimdir. “İslam budur” “Kur'an der ki” ya da “İslami kural ve şeriata göre” gibi ifadelerle cümlelerin başladığını sıklıkla duyarız. Çok nadiren İslam adına konuşanlar da, birçoğunun arasında birden fazla görüş veya yorum bulunmadığını kabul eder. Kutsal metinler ve bunlardan türetilen yasalar, insan yorumuyla ilgili konulardır. Üstelik İslam'dan bahsedilenler, ya da İslam ile ilgili olarak dinden bahsedilenler, inanç (değerler ve prensipler) ve örgütlü bir din arasındaki (kurumlar, kanunlar ve pratikler) ayırımı yapamamaktadırlar. Sonuç, korkuları kabul etmeden, inancı yüceltmenin yaygın politik ve retorik istilası, kendi adına işlenen veya bu istismarlar ya da bu istismarlarla eşleştirilen kınanmalardır. Tabi ki dini inanç ve örgütlü(kurumsal) din birbirine bağlıdır, ama “İslami” ve “dini” etiket, onları birleştirme adına ima edildiği gibi aynı şey değildir.

Yaklaşım ve analizlerim bir sosyal antropoloğa ait olsalar da, objektif bir gözlemci olduğum iddiasında değilim. İnanan bir Müslüman kadın olarak ben hukukta toplumsal

cinsiyet eşitliği sorunu üzerine yapılan tartışmalara katılıyorum. Modern ulus devlet, tekdüze yasal sistemler yarattığında, İslami aile hukukunun unsurlarını seçimli olarak değiştirip kodladığında ve şeriatı bir ideoloji olarak kullanan yeni siyasi İslam biçimleri ortaya çıktığında, analizimi modern zamanlarda çarpıtılmış bir geleneğe oturttum.

Müslüman inancında, şeriat -açığa çıkarılan yasa, yol- peygambere bildirildiği gibi Allah'ın iradesinin toplamıdır. Fıkıh –gerçek anlamıyla içtihad bilimi- İslam'ın kutsal kaynaklarından yasal kuralları çıkarmak ve anlamak için gösterilen insan çabasının uzantısıdır. (Ki bu iki kaynak da, Kur'an ve Peygamberin hadis ve geleneklerde yer alan Sünnetidir.) Başka bir deyişle, Şeriat, kutsal evrensel ve değişmez olsa da, fıkıh, diğer herhangi bir icthad sistemi gibi insanidir ve değişimin konusudur. Fıkıh sıklıkla hatalı bir biçimde, popüler Müslüman söylemler, politikacılar akademisyenler ve hukuk uzmanları tarafından daha çok ideolojik saikle, şeriat ile eşit tutulur. Yani İslamcı ve diğerlerinin Şeriat'ın görevi olduğunu iddia ettikleri şey, hukukçu spekülasyon ve extrapolasyon dolayısıyla insani ve yanılabilir olan fıkıh sonucudur. Hem özünde hem de formunda ataerkillik bulunan fıkıh metinleri, dünyevi adalete özgü olan yasal adalet ve eşitlik için Müslümanların arayışlarını susturmanın ve hüsrana uğratmanın yolu olarak sık sık Allah'ın yarası olarak değerlendirilir.

Bu ayrımı vurgulamanın epistemolojik ve politik sonuçlarına dikkat çekmek açısından gerekli olduğunu düşünüyorum. Çeşitli İslam hukuk okullarının ve bunlar içinde çok sayıda durum ve görüşün ortaya çıkmasının altını çizdiği gibi, aynı zamanda bir Müslüman olarak da, toplumsal cinsiyet adaletini savunurken, kendi inancım(yararım) çerçevesinde de tartışmamı sağlıyor. Şeriatın ataerkil yorumlarının, İlahi iradenin insan anlayışından başka bir şey olmayan, yani bu dünyadaki şeriat hakkında yasal düzeyde anlayabildiğimiz fıkıhın, zorlanabilemesi ve sorgulanabilmesi gerektiğini savunmaktayım.

Başka bir ifade ile şeriat, Kur'ani vahyin ruhu ve İslam adaletinin somutlaşmış aşkın idealidir. Tüm sömürü tahakküm ilişkilerini kınayan bu aşkın ideal, sadece kadınların geniş çaplı hukuka değil, aynı zamanda kutsal metinlere dayandığı iddia edilen pozitif kanunlarda da bulunacak olan cinsiyet ilişkilerinin ataerkil yapılarının arayışı ve eleştirisine zemin teşkil etmektedir.

### **Aile Hukuku, Kadınlar ve İran'daki Reform Hareketi:**

1979'da İran'da İslami vizyonun bir versiyonu gerçekleştirildi. Bir Halk devrimi 2500 yıllık monarşiyi sona erdirdi ve İslam tarihinde daha önce görülmemiş bir şekilde, teokrasi ve demokrasinin kendine has bir kombinasyonu olan İslam cumhuriyeti ortaya çıktı. Dini ve politik ügeler bir araya gelince devlette şiddetli bir İslamlaşma sürecine başladı. Yirmi yıl içinde devrimin varisleri, devrimin mirası üzerinde acı bir mücadeleye ve aynı zamanda İslam'ın siyasetteki rolü, fıkıh kurallarının sosyal normların tanımlanması ve kişisel ilişkilerin düzenlenmesindeki uygunluğu üzerinde tartışma başladı. 1997'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Muhammed Hatemi'nin beklenmedik zaferi, dinin devlet otoritesinden geri çekilmesini ve İslam cumhuriyetinin teokratik bir temelden demokratik bir temele geçmesini isteyen popüler reformist bir harekete yol açtı. Bu iktidardaki seçkinler arasında bir güç mücadelesini ortaya çıkardı ve yaklaşık sekiz yıl boyunca ikili bir devlet vardı; Muhafazakarlar ve reformistlerden oluşan bu ikili yapıda, Devletin teokratik yapısını temsil eden muhafazakarlar, yaşamlarını İslam'ın ideolojik yapısının devamına bağlı olan gücü ellerinde tutmakta ve İslam'ı, insan hakları ve demokrasi kavramları ile uzlaştırmak isteyen reformistleri bastırmaya bağlı olarak gördüler. Reformistler, Hatemi'nin bakanları ve seçilen altıncı parlamento tarafından temsil edildiler (2000-2004). Teokratik güçler 2004'te parlamentoyu geri

kazandılar ve onların adaylarından biri olan katı ve sertliği ile bilinen Mahmud Ahmedinejad başkanlık seçimini kazanınca, 2005'in sonunda ikili devlet sistemini getirdiler. Teokratların devlet iktidarı tekeline yeniden kazanma araçları, halkın meşruiyetini ve İslam cumhuriyetinin bugüne kadar dayandığı yetkiyi zayıflattı. 2005 cumhurbaşkanlığı seçimi, uzlaşmaz bir güç mücadelesinin en son aşamasıydı. Ve bir sonraki aşama şu an itibariyle belirsiz.

Bu teokrasi niye ve nasıl kendi antitezini üretti. Burada detaylandıramayacağım bir çok faktör olmakla birlikte, başlıca unsurlar, modern zamanlarda İslam devleti arayışının doğasında olan gerilim, teokratik ve demokratik ilkeler arasındaki tansiyon şeklinde özetlenebilir. Genellikle bir devleti, İslami olarak tanımlamak için kabul edilen nitelik, İslam adaletini oluşturan kusursuz bir yasa olarak düzenlenen şeriatın uyumu ve uygulanmasıdır. Fakat İran'daki uygulamada bu (adil şeriat), aynı iddiada bulunan diğer devletlerdeki gibi (Pakistan, Sudan ve Suudi Arabistan)- kadınlar için bir kıyafet yönetmeliği uygulamaktan, ceza ve ailevi anlaşmazlıklarla ilgilenen mahkemeler aracılığıyla modası geçmiş bir ataerkil ve aşiret sosyal ilişkiler modelini uygulamaktan çok daha az düzeydeydi. İran'da, sonuçlar, hem din adamları hem de meslekten olmayan kişilerin şeriat kavramlarını değişmez bir hukuk olarak yeniden düşünmeye, onunla ilişkilerini yeniden tanımlamaya zorlanan kadınların özelemleriyle, çağdaş toplumsal gerçeklerle ve insanların adalet duygusuyla temastan çok uzaktı.

Bu (temassızlık), aile hukuku alanında olduğu kadar başka hiçbir yerde bu kadar belirgin olmamıştır - ki fıkıhın en gelişmiş alanı olan aile hukuku, kutsal olan ile dünyevi olan arasındaki sınırın en bulanık olduğu alandır. 26 Şubat 1979'da Pehlevi rejiminin çöküşünden sadece iki hafta sonra Ayetullah Humeyni'nin bakanlığı tarafından yayınlanan tebliğlerden biri, Aile Koruma Kanunu'nun tasfiye ettiğini ayrıca evlenme ve boşanma için fıkıh kararlarının eski haline getirilmesi yoluyla şeriat aile hukukunun yeniden yürürlüğe girdiğini duyurdu. (1935 yılında İran Medeni Kanunu'nun bir parçası olarak düzenlenmişti.) 1967 Aile Koruma Yasası erkeklerin talak hakkını kaldırmış (reddetmiş), çok eşlilik haklarını kısıtlamış, erkek ve kadınları boşanma ve velayet haklarına erişim açısından aynı hukuki dayanağa yerleştirmiştir. Humeyni'nin 1979 daki bakanlığı, "aileyi korumak" ve Kadının İslam'da "yüksek statüsünü" yerine getirmek için şeriatini yeniden yürürlüğe koydu.

Ama bu, kadınların değişimi nasıl algıladıkları ve deneyimledikleri şey değildi. 1980 Ekim ayında, yeni aile mahkemelerinin Tahran şubelerine katılmaya başladığımda, artık İslami hakimlerin başkanlık ettiği mahkemeye gelen kadınlar, kocalarının kendi izinlerini olmadan kendilerini boşayabileceklerini öğrendiklerinde şaşkınlıkla bakıyorlardı. Bazıları inanmadılar ve birden fazla hakime "yani ben aynı fikirde olmasam da yine beni boşayabilir mi?" "şeriatın söylediği şey bu mudur" gibi sorular sordular. 1985 te mahkemeye devam etmeye başladığımda, kadınlar, artık güvenilmez olmalarına rağmen, memnuniyetsizliklerini dile getirmekte ısrar ediyorlardı; bazıları her durumu, İslami hakime şeriat sorumlusu rolünü ve kendilerine koruma sağlayamayacak bir sistemin adaletsizliğini hatırlatmak için kullandılar. "İslam'ın kadını onurlandırması bu mudur" "İslam'ın adaleti bu mudur" "gençliğimi kaybettiğim için artık beni daha genç bir kadın ile değiştirebilir öyle mi" gibi soruların kadınlardan tarafından hakime sorulduğunu duymak epey yaygındı. Özellikle de bir adam, tamamen kendisine bağımlı olan, hiçbir gelir kaynağı olmayan ve hiçbir yere gidemeyen eşine karşı boşanma hakkını kullanmakta ısrar ettiğinde, hakimlerin bu sorulara verecek hiçbir cevabı yoktu. Tamamı olmamakla birlikte bazı hakimler, ahlaki çıkmazlar yaşadılar. Kadınların kötü durumuna sadece günlük olarak şahitlik etmek zorunda kalmamanın yanı sıra kadınlara yardım da

edemediler. Fakat olumsuz bir durumla karşı karşıya olduklarının farkındaydılar. 1980'lerde mahkemelerinde oturduğum İslami hakimler sık sık şeriat hakkında bilgi edinmek için yanlış yeri seçtiğimi söyledi. Fıkıh metinlerini okumak ve ulema ile tartışmam için seminerlere katılmam gerektiğini söyleyerek, mahkemelerin şeriatı bana öğretecek herhangi bir bilgiye sahip olmadığını ifade ettiler.

1997'de Tahran mahkemelerine boşanma ile ilgili belgesel yapmak için döndüğümde, 1980'lerde gördüğüm idealizme dair çok az işaretler vardı. Bu arada, evlilik ve boşanmada ataerkil fikhın görüşlerinin uygulanması, kadınlar arasında isyana sebep olduğu gibi aile hayatında da karmaşayı da beraberinde getirmişti. Hükümet, Ayetullah Humeyni'nin bakanlığının tek bildiri ile bir gecede yürürlükten kaldırdığı reformların neredeyse tamamını yürürlüğe koymak zorunda bırakıldı. Bu, klasik Müslüman hukukçular tarafından tanımlandığı gibi İslam hukukunun ataerkil inançlarına açık meydan okumayan kadınları korumak ve ödüllendirmek isteyen ruhu ve hukuki mantığı bir dizi yasama önlemi ve usule ilişkin araçla yapıldı. Şimdi bir adam, İslami denilen boşanma hakkını kullanmak için ya eşinin rızasını almalı ya da tazminatını ödemelidir.

Yani, evlilik uyumu ya da uysal eşler nesli olarak amaçlanan sonucun ortaya çıkmasından çok uzaktır. "Şeriatı geri dönüş", bugün birçok insan tarafından yaşanan ve deneyimlenen eşitlikçi evlilik ile fikhın evlilik olarak tanımladığı ataerkil faraziyeler olan evlilik arasındaki uçurumu daha da belirgin hale getirerek vurguladı. Ayrıca bu, mahkemelerde kadınların ellerinde etkili bir şekilde kullanılan pazarlık kartı haline gelmiştir; Bazıları, evlilikte erkeklere güç veren unsurları, ödemelerini sağlamak için hem mecazen hem de gerçek anlamıyla kullanmayı başardılar. Başka bir deyişle İran'da şeriatı geri dönüş, evliliğin bozulmasında ve boşanma oranlarının artmasında önemli bir neden haline geldiği kanıtlanmış oldu. Aynı şekilde, diğer hukuk alanlarının özellikle de ceza kanununun İslamlaşması suç oranlarını arttırdı.

### **Yeni Dini Düşünce:**

1980'lerin sonunda İran'da, fikhın modern yorumlarını yapma deneyiminin getirdiği ideolojik, teolojik ve pratik problemler yeni bir yaklaşımın oluşumuna yol açmıştı. Bunun asıl mimarı Abdülkerim Suruştı. Şeriatın ilerlemesi ve küçülmesi olarak bilinen dini bilginin evriminin epistemolojik teorisi olan Suruş'un yorumları, şeriatın hem geleneksel hem de ideolojik yapısına ciddi bir meydan okumayı beraberinde getirdi. Suruş, din ve dini bilgi arasında bir ayırım yaparak, Din'in, kutsal ve değişmez olduğunu, İslami kanunları kapsayan ikincisinin (dini yorumun) ise insani ve dinin kendisinin dışında kalan güçler nedeniyle zaman içinde geliştiğini savundu.

Yeni dini düşünce olarak anılan bu söylem, 1997 yılında ortaya çıkan reformist hareketin entelektüel omurgası haline geldi. Bu, Irak ile savaşa giren İslam cumhuriyetinin ilk on yılı boyunca sönmüş olarak kalan daha eski düşünce trendinin bir parçasıdır. Şimdi (bu düşüncenin) savunucuları, tazeleyici pragmatik bir coşku ve gönüllülükle dindar olmayan bakış açılarıyla yakından ilgilenmeye başladıklarını gösteriyor. Bu fikri batılı olduğu basitçe reddetmiyorlar, ya da İslam'ı Müslüman dünyasının sosyal, ekonomik ve politik sorunlarını çözmek için yerleşik bir plana sahip olarak görmüyorlar. İslam'ın insani anlayışının esnek olduğunu, İslam'ın ilkelerinin hem demokrasi hem de çoğulculuğu teşvik etmek için yorumlanabileceğini, İslam'ın zaman, mekan ve deneyim karşısında değişime izin verdiğini savunuyorlar. İran'daki yeni dini düşüncede yeni olan şey fikhın zamansal olduğu ve büyük Müslüman hukukçu ve filozof el-Gazali'nin on birinci yüzyılın başlarında yaptığı bir iddia olduğu argümanı olmadığı gibi, İslam'ın 19. yüzyıl sonlarından bu yana tüm Müslüman reformcuların amacı olan İslam'ın modernite ile

uyumluluğunu gösterme girişimi de değildir. Yeni olan, bu fikirlerin şimdi şekillendiği ve içinde faaliyet gösterdikleri politik bağlamdır. Yani, 20. yüzyılın sonunda bir teokrasi içinde yaşama deneyimidir. Bu deneyim, din adamları, dini aydınlar ve sıradan insanları, şeriatteki kutsal ve dünyevi kavramlarını yeniden düşünmeye zorladı. Şeriatın kutsallığını yitirdiği ya da insanların İslam'dan uzaklaşması değil daha ziyade, devletin, şeriatı ideolojik kullanımı ve bireylerin özel hayatlarına nüfuz etmesi, dini devletten ayırmayı acil bir ihtiyaç haline getirdi. Reformist hareketin entelektüel bel kemiği olan yeni dini düşünürlerin İslami görüşlerini siyasal gerçekliğe çevirmede başarılı olup olmayacakları görülmeye devam ediyor. Muhafazakar muhalifleriyle olan tartışma, İslam cumhuriyetinin dayandığı temelleri sarstı. Ancak bu mücadelenin sonucuna bakılmaksızın, fıkihtan ayrılma ve laikleşme süreci geri dönüşü olmayan bir noktaya ulaşmıştır. İran'daki reformistler görev süreleri boyunca (1997-2005) birçok siyasi engelle karşı karşıya kalarak iktidar yapısında herhangi bir değişiklik yapma konusunda başarılı olamadılar. Fakat büyük ve kalıcı bir başarı elde ettiler: hem dini bir dilde yürütülen güç oyunlarını hem de teokratik yönetimi ve ataerkil kültürü haklı çıkarma adına dinin araçsal kullanımını susturdular.

Bu yeni yüzyılın başında İran, bir geçiş süreci yaşıyor. Bunun sonucu, Müslüman dünya için 1979 devrimi kadar önemli olabilir. Din adamlarını iktidara getiren ve şeriatı arazi hukuku haline getiren İran'daki 1979 İslam Devrimi'nin en eski mirası, din ve devletin birbirinden ayrılması olursa, tarihin en keskin ironilerinden biri olur. Sonuç olarak Ernest Gellner gibi bilim insanları, Müslüman dünyada olma ihtimalinin düşük olduğu savundu. Sonunda, İslamcıların muhalefet sırasında meşruiyetlerini ve güçlerini kullandıkları Şeriat'a dönüş sloganı, şimdi iktidarda oldukları için Aşil topuğu (sendromu) haline gelebilir.

İran'daki İslam Devrimi'nin bir başka mirası, yerli İslami feminizmin ortaya çıkışı olmuştur. Reformistler gibi İran'ın feministleri de yeni düşüncelerden teorik olarak ilham aldı. Yazıları hem İslam Cumhuriyeti'ndeki deneyimleri hem de İran'daki spesifik cinsiyet politikaları ile bilgilendirildi. Fakat eşitlik arayışı ve söylemleri, birazdan değineceğim gibi dünyadaki Müslümanlar arasında yeni bir toplumsal cinsiyet politikasının parçalarıdır.

### **İslami Feminizm'in Ortaya Çıkması:**

Dünyadaki diğer kadınlar gibi Müslüman kadınlar da, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin farkında ve ısrarındadırlar. Yine de, sürekliliği olan, yerli bir feminizmin ortaya çıkışı yakın zamana kadar ertelendi. Bu ertelenme, en azından kısmen kadınların eşit hak talepleri ile 20. yüzyılın ilk bölümünün anti kolonial, milliyetçi hareketi arasındaki karmaşık ilişkiyi yansıtıyor. Laila Ahmed ve diğerlerinin gösterdiği gibi, Feminizmin hem bir bilinç olarak, hem de hareket olarak şekillendiği, Avrupa ve Kuzey Amerika'da etki yarattığı bir zamanda, "Avrupa'nın yerel (Müslüman) toplumlara yönelik saldırıları ahlaki olarak haklı çıkarmak ve kapsamlı üstünlük fikrini desteklemek için" işlev görüyordu.

19.yy da Avrupalı seyyah ve diplomatlar, Müslüman toplumlarda özgürlükten yoksun kadınlar hakkındaki düşüncelerini raporluyorlardı. sömürgecilik karşıtı ve milliyetçi hareketlerin yükselişi, Müslümanları geleneksel toplumsal cinsiyet ilişkilerini savunmaya zorladı. Müslüman dünyadaki modern ulus-devletin yükselişi, İslam'ın elverişli olması ve ulus inşası sürecinde "kadın sorusu" ile durum daha da karmaşıklaşmıştı. Yeni rejimler, yalnızca İslami aile hukukunun klasik kurallarını seçici bir biçimde reforme etmekle kalmadı, aynı zamanda onları birleşik hukuk sistemine sokmanın yan ısıra, kadın haklarının kapsamını tanımlamaya ve yeni doğmakta olan kadın aktivizmini kontrol

etmeye çalıştılar. Bundaki başarı ya da başarısızlıkları ülkeden ülkeye, dönemden döneme değişmiştir.

O zaman feminist bir bilinç kazanan ve kadınlar için eşit haklar arayan Müslüman kadınlar, yeni devletlerin laik, modernist ve despotik gündeminin yanı sıra, anti-sömürgeci ve milliyetçi önceliklere uyma baskısı altındaydı. Bazı bilginler 20. yüzyılın başlarında İslam ile feminizm arasındaki sınıırın açıkça belirgin olmadığını ve kadınların İslam'ın kutsal metinlerine başvurarak ve bunlara güvenerek sık sık geleneksel yasaları değiştirmeye çalıştıklarını iddia ettiler. Ancak bu dönemde de kadınlar, kültürel otantikliğin simgesi, dini geleneğin ve kendi taraflarındaki herhangi bir muhalifin, bir tür ihanet olarak algılayabileceği veya susturulabileceği anlamına gelen bir yaşam tarzının birer taşıyıcısı haline geldiler. Çağdaş Batılı feministler kendi kültürlerinin ve dinlerinin ataerkil unsurlarını modernite, liberalizm ve demokrasi adına eleştirebildiler, ancak Müslümanlar eşit haklar için mücadelelerinde, ne bu dış ideolojilerden ne de iç politik ideolojilerden yararlanamadılar. Hem sömürgeci hem de modernleşen sekülerler için İslam hukuku, ilerleme adına reddedilmesi veya evcilleştirilmesi gereken geriye dönük sistemin cisimleşmiş haliydi. Anti sömürgeci ve çoğu milliyetçi için de, kadın haklarının savunuculuğu olan feminizm, direnilmesi gereken sömürgeci bir projeydi. Bu arada, demokratik Müslüman "modernistler", klasik İslam hukukçularının öngördüğü toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine yeni bir yasal güç kazandırdı. Sonuç olarak, birçok Müslüman kadın, Ahmed'in "ihanet ile ihanet arasında" olarak ifade ettiği acı bir tercih ile karşı karşıya kalarak Müslüman kimlikleri olan inançları ve yeni toplumsal cinsiyet farkındalıkları arasında bir seçim yapmak zorunda kaldılar.

Ancak 20. yüzyıl kapanmaya başladığında, bu ikilem ortadan kalktı. Yüzyılın ikinci yarısında, siyasal İslam'ın yükselişinin ihmal edilmiş ve paradoksal sonucu, Müslüman kadınlara toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesiyle kimlik ve inançlarını barıştırdıkları bir alan yaratmaya yardım etmesiydi. Bu olmadı çünkü İslamcılar eşitlikçi bir toplumsal cinsiyet ilişkileri vizyonu önerdiler; aslında yapmadılar. Aksine, şeriata dönüş denilen gündemleri ve geleneksel İslam hukukunda içsel olan ataerkil toplumsal cinsiyet kavramlarını politikaya çevirme girişimleri, birçok kadını bu kavramlara eleştirilerini artırmaya teşvik ettiği gibi onları daha fazla aktivizme de teşvik etti. Gittikçe artan sayıda kadın, İslam inancı ile ataerkillik arasında içsel ya da mantıksal bir bağ olmadığı gibi İslam inancı ile feminizm arasında da çelişki olmadığını görmeye ve kendilerini eski sömürge karşıtı ve milliyetçi söylemlerin deli gömleğinden kurtarmaya başladı. Siyasal İslam dilini kullanarak, İslam hukukunda toplumsal cinsiyet yanlılığı eleştirisini daha önce mümkün olmayan biçimlerde devam ettirebildiler.

1980'lerin sonunda, özlem ve isteklerinde feminist olan, dilinde ve meşruiyet kaynaklarında İslami olan yeni bir bilincin, yeni bir düşünce tarzının ve yeni bir toplumsal cinsiyet söyleminin ortaya çıktığına dair belirgin işaretler vardı. Bu yeni söylemin bir versiyonu İslami feminizm olarak isimlendirildi. Bununla birlikte, İslamcılarının çoğunluğu ve bazı laik feministler, İslami feminizmin nosyonlarını, kendi konumlarına veya ideolojilerine aykırı ve terimlerle çelişki içinde görüyorlar

Öyleyse İslami feminizm nedir? Diğer feminizmden farkı nedir? İslami feminizmin dinamikleri ve İslam dünyasındaki potansiyeli incelenerek bu sorular en iyi şekilde cevaplandırılabilir. Ortaya çıkan feminist sesleri, İslamiyet'te düzgün kategorilere sokmak ve İslami feministlerin konumlarının ve yaklaşımlarının çeşitliliğini yansıtan bir tanım üretmeye çalışmak zor ve belki de boşuna. Diğer feministlerde olduğu gibi, konumları yerel, çeşitli, çoklu ve gelişken. Birçoğu, İslam veya feminist olarak adlandırılmakta olan etiket ve nesneyle ilgili zorluklar yaşamaktadır.

Hala oluşum halinde olan hareketi anlamak için, rakiplerinin kim olduğunu düşünerek işe başlayabiliriz; Başka bir deyişle, mücadele etmesi gereken direnişi değerlendirebiliriz. İslam'daki feminist projenin muhalifleri üç geniş kategoriye ayrılıyor: Müslüman gelenekçiler, İslamcı fundamentalistler ve laik fundamentalistler. Müslüman gelenekçiler, değişmeyen bir şeriat tarafından onaylanan sonsuza dek geçerli yollar olarak tuttukları şey için herhangi bir değişime karşıdır. Çok geniş bir kategori olan İslamcı Fundamentalistler, mevcut uygulamaları şeriatın daha eski, "daha saf" bir versiyonuna geri döndürerek değiştirmek isteyen kimselerdir. İslamcı fundamentalistler kadar dogmatik ve ideolojik olabilen Seküler fundamentalistler, herhangi bir dini hukuk veya sosyal uygulamanın adil veya eşit olabileceğini inkar ederler. Çok farklı ideolojilere ve bilimsel geleneklere bağlı kalmakla ve çok farklı gündemleri takip etmekle birlikte, İslam'daki feminist projenin tüm karşıtları, İslam ve İslam hukukunun özcü ve tarihi olmayan anlayışı paylaşıyor. Onlar, diğer dinlerde olduğu gibi İslam'da da cinsiyetle ilgili varsayımların ve yasaların sosyal olarak inşa edildiğini ve böylece tarihsel olarak değiştiğini ve müzakereye açık olduğunu kabul etmek noktasında başarısız oldular. Diğer hukuk sistemlerine benzeyen İslami hukuk okumalarına direniyor ve direnişlerini şaşırtma ve yanlış beyanlarla gizliyorlar. Argümanlarında ve örneklerinde seçici olan üç rakip, aynı tür safsataya başvururlar. Mesela, bağlam dışı alınmış kuran ayetlerini veya gelenekler (hadis) üreterek tartışmayı kapatmaya çalışırlar. Müslüman gelenekçiler ve İslamcı fundamentalistler, bunu, diğer iç sesleri susturmanın ve otoriter amaçlar için metnin yetkisini kötüye kullanmanın bir aracı olarak yaparlar. Laik fundamentalistler de, alternatif metinlerin varlığını göz ardı etmenin yanı sıra metinlerin üretildiği bağamları da görmezden gelerek İslam'ın kötülüğünü göstermenin bir aracı olacak şekilde aynısını, bilim ilerleme ve aydınlanma adına yapmaktalar.

Burada gözden kaçırılan şey, eski dünyadaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin Hristiyan ve Yahudi metinlerindeki kadın algısı ile aynı dönem İslami metinlerden farklı olmadığına varsayılmış olmasıdır. Batı'nın ilk feministleri de bu algıların üstesinden gelip meydan okumayı gerekli buldular ve bunu İncil'i ya da inançlarını reddederek değil, onun daha yüksek değer ve ilkelerine başvurarak bunu yaptı. 19. yy da Mary Wollstonecraft *A Vindication of the Rights of Women* (1792) adlı eserinde, kadınların erkeklerle temel eşitliklerini savunurken ve kadınların doğasının erkelerin doğasından esasen farklı olduğu ile ilgili aydınlanma filozoflarının argümanlarını çürütmek için İncil'deki pasajlara değindi. Bir asır sonra, Elizabeth Cady Stanton, kadınlar için eşit haklar talebini dini bir çerçeveye yerleştirdi ve *Women Bible* (1895) adlı bir kitap yazmaya kadar ileri gitti. Bu yapılan çalışmalar ve söylemler, yeni sosyal şartlar tarafından şekillendirilen yeni sosyoekonomik ve politik söylemlerin bir parçası oldu dolayısıyla da Batıda kadının durumunu ve kutsal metinlerin yeni anlama biçimini şekillendirdi. Müslüman feministlerin çalışması bu çerçevede değerlendirilmelidir. Hem gizli bir tarihi ortaya çıkararak hem de metinsel kaynaklarını yeniden okuyarak, fıkıh içine yerleştirilen eşitsizliklerin ne ilahi iradenin bir tezahürü ne de geri dönüşümü olmayan sosyal sistemin mihenk taşı olduğunu kanıtlamaktalar; aksine, insana ait yorumlamalardır. Aynı zamanda böyle eşitsiz yapıların, Kuran'da bildirilen ilahi adaletin özüyle nasıl çeliştiğini ve İslam'ın kutsal metinlerinin tercümanların ideolojileri tarafından nasıl yönlendirildiğini göstermektedirler. Örneğin, erkeklerin tek taraflı boşanma haklarının (talaq) ve çok eşliliğin Allah tarafından değil, erkek fakihler tarafından nasıl verildiğini gösteriyorlar. Bunlar erken Müslüman fakihlerin evliliği kavramsallaştırması ve tanımlamasını takip eden hukuki yapılarıdır.

Bu feminist bilginlerin çoğunluğu enerjilerini Kur'an yorumuna (tefsir) odaklanarak, Kur'an'ın eşitlikçi mesajını başarıyla ortaya çıkarmaktalar. İslam hukuk geleneğindeki



cinsiyet eşitsizliğinin ortaya çıkması, bu bilgilerin bize söylediği gibi, erken Müslüman toplumların kültürel normlarında yatar. İslam'ın idealleri özgürlük, adalet ve eşitlik çağrısı yaparken, İslami hukukun biçimlendirici yıllarındaki Müslüman normlar ve sosyal yapılar onların gerçekleştirilmesini engelledi. Bunun yerine, bu normlar, bazı temel varsayımlara dayanan birtakım teolojik, yasal ve sosyal teoriler yoluyla İslam hukukuna yerleştirildi: kadın erkektendir ve erkek için yaratıldı; kadınlar erkeklerden daha düşüktür; kadınların korunması gerekir; erkekler koruyucudurlar ve kadınların koruyucusudurlar; erkek kadın cinselliği farklıdır ve kadın, toplumsal düzen için tehlikelidir. Bu varsayımlar ve teoriler, bugünün Müslüman toplumlarında cinsiyet eşitsizliklerinin sürdürüldüğü evliliğin oluşumunu ve sona ermesini tanımlayan kurallardan daha belirgin değildir. İslam hukuk biliminin zaman içinde Kuran'ın adalet ve reform çağrısını atlatmaya başladığını ve kendi hukuk teorilerinin esiri haline geldiğini göstermek için bu hukuki tavrı ortaya koymaya çalıştım.

### **Sonuçlar ve Çıkarımlar**

Müslüman kadınların terörle savaş denilen küresel bir politikada eşitlik arayışı söyletimin etkilerini göz önünde bulundurmadan önce, birazdan tekrar ifade edeceğim açılış sorularıma cevaplar önereyim. Şeriat ve feminizm bir arada bulunabilir mi? Bulunabiliyorsa, ne anlama gelir ve nasıl işler?

İran'daki reformist hareketler ve İslam'da ortaya çıkan feminist sesler bağlamında bu soruların peşinden gittim. Bunlar hem Müslümanlar arasında dinlerinin hem daha geniş bir entelektüel, ideolojik mücadelesinin bir parçası olan ve kutsal metinlerle ilişki kurmanın iki yolu. Bunlardan biri, geleneksel fıkhıta anlaşıldığı ve inşa edildiği gibi, mutlak ve yasacı bir İslam'dır, çağdaş gerçekliklere ve Müslümanların beklentilerine çok az imtiyaz verir. Diğerisi ise, cinsiyet eşitliği de dahil olmak üzere bu gerçeklere ve değerlere yer açan çoğulcu ve hoşgörülü İslam'dır. İslam'ın kutsal metinlerinin yorumlanması üzerindeki mücadele, İslam tarihini ve medeniyetlerini şekillendirdi ve hiç şüphesiz şekillendirmeye devam edecek. 20. yüzyılın başlarından beri kadın hakları konusu, hem modern gerçeklikler hem de Müslüman kadınların değişen statüsünü yansıtan bu mücadelenin merkezinde yer almaktadır.

1980'lerin sonlarında İslam'da yeni feminist seslerin ortaya çıkışı, bu mücadeledeki en son aşamanın başlangıcıydı. İslam'ı meşruiyetinin kaynağı olarak kabul eden feminizmin savunuculuğunu yaparken, bu feminist sesler şeriatın ataerkil yorumlarının hegemonyasına ve şimdiye kadar İslam adına konuşanların görüşlerinin meşruiyetine etkili bir şekilde meydan okumaktalar. İslamcıların şeriata dönüşü çağrısı ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin anakronistik yargı yapılarını dayatmaya teşebbüs etme girişimleri ile bu tür bir meydan okuma mümkün hale geldi. Bu çağrı, İslam hukukunda çok ihtiyaç duyulan bir paradigma değişikliğini sağlamak için İslami feminizme eşsiz bir avantaj sağladı. İlahi iradenin tezahürlerinden ziyade erkek hukukçular tarafından inşa edilen şeriat-*fikh*- mevcut yorumlarına gömülen eşitsizlikleri ortaya koymaktadır. Bu ortaya koymanın önemli epistemolojik ve politik sonuçları olabilir; epistemolojik, çünkü eğer mantıklı bir sonuca varılırsa, bugüne kadar İslam olduğu iddia edilen ve şeriatın bir kısmı olan bazı kuralların aslında sadece bazı Müslümanların görüş algı ve sosyal uygulamaları olup kutsal ve sabit olmadığı, insani ve değişebilir normlar olduğu tartışılabilir. Siyasi, çünkü hem Müslümanları savunmacı bir pozisyona sokmakta hem de eski fıkhi dogmalarının ötesine geçip yeni sorular ve yeni cevaplar bulmalarını sağlayabilmektedir. Meşruiyetini İslam'ın kutsal metinlerinden alan ve fıkıh gibi kapalı bir yasal sistem içinde çalışması gereken feminist söylem, bu geleneğin güç tabanından

gelen küçük bir destekle bu kapalı sistem parçalayabilir mi? Bu soruya verdiğim cevap, üç nedenden dolayı nitelikli bir evettir.

İlk olarak, İslamcılarının içinde olduğu İslam dünyasının mevcut gerçekleri göz önüne alındığında, Siyasi ve toplumsal cinsiyet söylemlerine referans terimlerin tanımlanması, ancak İslam'ın kutsal metinlerine ve yasal geleneğine katılmaya hazırlananların içeriden değişiklik getirebileceğini iddia ediyorum. Aksi halde Müslüman kadınların eşitlik arayışı, 20. yüzyılda olduğu gibi, çeşitli siyasi güçlerin ve eğilimlerin servetlerine rehin kalmaya devam edecek. Bana göre, dünyadaki laik feminizm, 20. yüzyılda kadınların siyasete ve topluma girmesinin önünü açarak tarihsel rolünü yerine getirdi. Ancak, yüzyılın ikinci yarısında siyasal İslam'ın yükselişinden bu yana, Müslüman kadınların yakalanmış oldukları gelenek ile modernizm arasındaki savaş, toplumsal cinsiyetin hukuksal yapılarının yeniden incelenebileceği ve fikhın ataerkil görevlerinin sorgulanabileceği dini bir dil ve çerçevede yapılmalıdır. İran'daki ve şimdi Afganistan ve Irak'taki kadınların yasal kazanım ve kayıpları, ataerkil aile ve toplumsal cinsiyet ilişkileri kavramları tartışılmadığı, itiraz edilmediği ve İslami çerçevede reddedilmediği sürece, kazanımların sürdürülebilir olamayacağıdır.

İkinci olarak, İslam'da ortaya çıkan feminist sesler, "İslam" ile modern zamanlarda Müslümanların toplumsal cinsiyet politikalarının bir özelliği olan feminizm arasındaki ikiliği aşma potansiyeline sahip. Ancak bunun sonuçları, özellikle de birçok Müslümanın kendilerine karşı yöneldiğini algıladıkları, neo-emperyalist terörle savaş bağlamında, göz ardı edilemeyecek kadar ağır ve çok hassastır. Haklı olsun ya da olmasın, böyle bir algı onları sadece savunmaya sokar ve dini geleneğe tutunma ihtimalini arttırmakta, ayrıca laik, batı söylemlerinin güvenilirliğini ve ahlaki zemini aşındırmaktadır. İslami feminizmin böyle bir bağlamda, oynayacağı önemli bir role sahiptir. Margot Badran, "inşa edilmiş, Doğu ile batı, dini ile laik arasındaki kutuplaşmayı kapsaya eski ikilikleri aşar ve yok eder." diye ifade eder bunu.

İslam devletinde mi yoksa Batı liberal devlette diasporanın bir parçası olarak yaşadıklarına bakılmaksızın Müslüman kadınların çoğunun günlük yaşamları ve yaşam tercihleri, ataerkil inançlar ve ilahi kökleri ve olduğu iddia edilen yasalar tarafından yönlendirilip şekillendirilmiştir. Yüksek eğitilmiş kadınların sadece elit ve küçük bir azınlığı, bu inanç ve yasaları reddetme lüksüne sahiptir. ataerkilliği İslami ideallerden ve kutsal metinlerden kopararak İslam'ın ahlaki ve eşitlikçi vizyonuna ses veren bir hareket, Müslüman kadınları hayatın her kesiminde onurlu seçimler yapma noktasında güçlendirir. Bu da, İslami feminizmin neyle ilgili olduğudur.